

האם יש מצוה בחצי שיעור במצוות עשה

הח"ח 1234567

בשם חכם אחד²² הרב הגאון דק"ק גוואדזיץ בשו"ת כת"י רצה להוכיח דמי שאינו יכול לאכול כזית מרור שיכולין לאכול פחות מכזית ולברך על אכילת מרור, דיש מצוה אף באכילת חצי שיעור, כמו שבאיסור יש איסור דאורייתא באכילתו חצי שיעור כמו כן במצוה יש מצוה בחצי שיעור²³, לא מיבעיא לסברת הרא"ש שהביא המשנה למלך (בפ"א מה' חמץ הלכה ז') דסתם אכילה הוא פחות מכזית והלכה בא להוסיף לענין מלקות, גם במצוות עשה ההלכה בא להוסיף על המצוה, ואפילו למאן דסבירא ליה דסתם אכילה בכזית וההלכה עוקרת המקרא שיש איסור אף בפחות, גם במצוות עשה כן הוא. והביא ראיות, א', מזבחים (ע"ט ע"א) להליל דאין מצות מבטלין זה את זה, וקשה כיון דהיה צריך לאכול ג' זיתים פסח מצה ומרור ואין בית הבליעה מחזיק כל כך ואוכל אותו במעט מעט א"כ קודם שאכל כשיעור עדיין לא עשה שום מצוה וביטל זה את זה, והאריך להוכיח דלא אמרינן בגמר אכילה חזור וניעור, נמצא נתבטל קודם שבא לכלל מצוה. הראיה הב' דקיי"ל מעשר שני אסור לאבד אף פחות מכזית²³ בדרכים משום דיש

ביאור המעשה

מקור המעשה

ג. יש מצוה בחצי שיעור. הנה כעצם העניין האם יש חצי שיעור בקיום מצוות ככר דנו כזה האחרונים ונציין מקצתם, המשנה למלך כהלכות חמץ ומצה (פ"א הלכה ז') בסוף דבריו, המהרי"ט אלגאזי כהלכות חלה (סוף אות ב' בד"ה לפי האמור), ושם הביא מהחיד"א בספר מחזיק ברכה (ס"י תע"ה סעיף ד') שמאריך בעניין זה, והחיד"א מביא שם שהשבות יעקב (הלך ב' ס"י י"ה) דן בזה. ועיין בשערי תשובה או"ח (ס"י תע"ה סעיף ו') שמביא דעות בזה. והשאגת אריה (ס"י ק') סבר כמו החכם מגוואדזיץ שיש חצי שיעור

22. בשם חכם אחד. עיין באוצר ההגדות (יודלוב) הגדה מספר 511 שכתב שזה הגאון הרב יצחק שור זצ"ל שנרפסו תשובותיו בספר כח שור (שנרפס בשנת תרמ"ה על ידי בנו), ומ"מ כתב שם שתשובה זו לא נרפסה בספר הנ"ל. 23. אף פחות מכזית כו'. רמב"ם (פרק ג' מהלכות מעשר שני הלכה ט') וז"ל מע"ש אסור לאבד אפילו מיעוטו בדרכים, אלא מוליכו כל שהוא או מוליך דמיו לירושלים כו', עכ"ל. ומבואר מהא דכתב כל שהוא דאפי' פחות מכזית אסור לאבד.

במצוות. ועיין בכלי חמדה (פרשת פקודי אות ד') שהאריך בענין זה, וכתב שם שיש לומר ב' סברות דאף דבעלמא לא אמרינן חצי שיעור במצוות מ"מ לגבי מצות אכילת מצה יש מצוה בחצי שיעור, וז"ל, א'. והנה לכאורה עלה בדעתי דאף אם נימא דכלל המצוות אין מקיימין כלל בפחות מכשיעור, מ"מ באכילת מצה מקיים המצוה בפחות מכשיעור, דכמו דקיי"ל דנשים חייבות באכילת מצה מצד דדרשינן לא תאכל עליו חמץ שכעת ימים תאכל מצות, כל שישנו בלא תאכל חמץ ישנו בקום אכול מצה כו', א"כ יש לומר שהוא הדין בחצי שיעור כיון דבחמץ איכא איסור דחצי שיעור דחצי שיעור אסור מן התורה, וא"כ גם במצוות עשה דמצה מקיים אכילת מצה בפחות מכשיעור ג"כ, והוי עכ"פ פלגא דמצוה דגם לענין זה מקשינן מצה לחמץ. וב'. אי נימא דשיעורין רק הלכה למשה מסיני וא"כ במצוות מצה שנצטוו מקודם מתן תורה כפסח מצרים היה המצוה גם בחצי שיעור, לכן נהי דאחר כך כשנתנה תורה נתחדשה הלכה דצריך כזית דוקא, מ"מ המצוה ראשונה לא נעקרה לגמרי ויש מצוה גם בחצי שיעור אם איז לו שיעור שלם עכ"פ המצוה דקודם הדיבור.

מצוה באכילתו, מוכח דיש מצוה אף בפחות מכשיעור. הראיה הג' מאכילת קדשים²⁴ דיש מצוה באכילתן אף דלא היה מגיע לכל אחד אלא מעט. הראיה הד' מתרומה דחטה אחת פוטרת²⁵, והיה הכהן אוכל ומברך²⁶:

ביאור המעשה

מקור המעשה

24. מאכילת קדשים. על פי פסחים (ג.) דאמרינן שכהן אחד אמר שהגיע לו חלק בקדשים כפול. וכן **ביומא** (לט.) אמרינן מכאן ואילך נשתלחה מאירה בעומר ובשתי הלחם ובלחם הפנים וכל כהן מגיעו כפול הצנועין מושכין את ידיהן והגרגרנין נוטלין ואוכלין כו'. 25. דחטה אחת פוטרת. כדאיתא **בעבודה זרה** (עג:) וחולין (קלז:). 26. והיה הכהן אוכל ומברך. כן איתא **ברמב"ם** (פרק ט"ו מהלכות תרומות הלכה כ"ב) לגבי אכילת תרומה וז"ל, כל האוכל תרומה מברך ברכת אותו מאכל ואח"כ מברך אשר קדשנו בקדושתו של אהרן וצונו לאכול תרומה, וכך קבלנו וראינו אותם מברכין אפילו בחלת חוצה לארץ שגם אכילת קדשי הגבול כעבודה שנאמר עבודת מתנה אתן את כהונתכם, עכ"ל, ולכאורה כוונת החכם הנ"ל להוכיח דמדלא מצינו חילוק בין אוכל פחות מכזית דלא מברך לאוכל כזית דמברך משמע שאף על פחות מכזית מברכים ברכת המצוה וממילא משמע שאף בפחות מכזית יש מצוה. וכן הוכיח בספר יד המלך להגאון ר' אלעזר לנדא זצ"ל נכד הנודע ביהודה (בהלכות חמץ ומצה פרק ו' הלכה א') וז"ל, הרי אנו רואין בכל אכילת מצוה וכמו אכילת הכהנים בבשר קדשים דהוא מצות עשה דואכלו אותם אשר כופר בהם (שמות כ"ט, ל"ג), גם אכילת תרומה הוא מצות עשה לכהנים ומברכין על אכילתן אשר קדשנו בקדושתו של אהרן וצונו לאכול תרומה, ולא מצינו בשום מקום שיהיה החיוב על הכהנים שיאכלו דוקא כזית, עכ"ל. והנה לענין אכילת קדשים כתב החכם הנ"ל להוכיח מעצם מה שמצינו שיש מצוה באכילתן אף דבסתמא לא היה מגיע לחלק כל אחד כזית, ולא כתב דיש גם ברכה באכילת קדשים, אמנם יעוין **במשנה למלך** (פרק י' מהלכות מעשה הקרבנות הלכה א' בד"ה אכילת החטאת והאשם מצות עשה וכו') שנקט בפשיטות שהוא הדין באכילת קדשים איכא עליהם ברכה, וז"ל, נראה דמלתא דפשיטא היא שהכהן מברך אשר קדשנו בקדושתו של אהרן וצונו לאכול חטאת או אשם, וכל זה מתבאר ממה שכתב רבינו בסוף הל' תרומות גבי אכילת תרומה, ובריש הלכות בכורים כתב כל האוכל מתנה שיש בה קדושה מברך כו', עכ"ל. וכן מבואר **ברש"י ברכות** (מח: ד"ה כי הוא) לגבי אכילת בעלים בשר קדשים שיש על זה ברכה וז"ל, כי הוא יברך הזבח ואחרי כן יאכלו הקרואים, למדך שטעון לברך לפני אכילה, על הזבח הוא אומר ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו לאכול את הזבח, והיכן צונו והבשר תאכל (דברים י"ב), עכ"ל, א"כ לשיטתו נמי מסתבר שכשם שלגבי אכילת הבעלים איכא ברכה כן גם לגבי אכילת הכהנים איכא ברכה, דבהא נמי איכא מצוה כדכתיב ואכלו אותם אשר כופר בהם (שמות כט, לג), כמבואר גם בדברי הרמב"ם (פרק י' מהל' מעשה הקרבנות הלכה א') וז"ל, אכילת החטאת והאשם מצות עשה שנאמר ואכלו אותם אשר כופר בהם, הכהנים אוכלים ובעלים מתכפרים, והוא הדין לשאר הקדשים שאוכלין אותם הכהנים שאכילתן מצוה, עכ"ל.

יד. הראיה הג' מאכילת קדשים. עיין לקמן בדברי רבינו כמה שדחה ראייה זו. ועיין עוד **בנצי"ב בהעמק שאלה** (ויקרא שאלתא ע' אות ג') שכתב שכאמת לא קיימו הכהנים המצוה של אכילת קדשים באופן שקיבלו רק מעט, וקיימו רק המצוה שלא להביא קדשים לידי נותה. ועיי"ש שהביא דברי החת"ס (א"ח סי' מ"ט) דנקט שקיימו רק המצוה של קבלת מתנות כהונה ולא המצוה של אכילת קדשים ונחלק עליו בזה, ועיין עוד **במשנ"ב** (סי' נ"ג סע"ק ס"ח).

ולפענ"ד נראה²⁷ דבהצי שיעור לא עשה שום מצוה רק כשגמרה הוי מצוה למפרע, ודומה לשחיטה דישנה מתחילה ועד סוף²⁸, וכשלא גמרה לאו כלום הוא. והראיה מזבחים שהביא תמוה דאף לדבריו דמדמה מצוה לאיסור קשה דהא מרא דשמעתתא בזבחים הוא ריש לקיש²⁹ דס"ל חצי שיעור כאיסור דרבנן³⁰ וא"כ גם במצוה כן, ולא יצויר אכילת הג' זיתים לריש לקיש, אלא על כרחך כמו שכתבנו דכשנגמרה נגמר המצוה למפרע. ועל ראייה הב' ממעשר שני ג"כ קשה, אחד דאפשר דמיירי שיש לו עוד הרבה בביתו להשלים לכשיעור מש"ה אסור לאבדו. ב. קשה דאיסור איבוד מעשר שני כתב הרמב"ם הלכות מע"ש³¹ (פרק ג' הלכה י') דנלמוד מלאו דלא נתתי ממנו למת³² ואיסור לא תעשה הוא.

[\[הערה 1234567\]](#)

ביאור המעשה

מקור המעשה

טו. ולפענ"ד נראה. נראה שכסברא זו שכתב רבינו נדחה ראייה הראשונה שהביא החכם הנ"ל מהא דאין מצוות מבטלות זו את זו, דמשום שלמפרע יש תורת מצוה על כל חלק וחלק של האכילה, א"כ יכול לבטל זה את זה וע"כ דצ"ל דלהלל אין מצוות מבטלות זו את זו. טז. דלא נתתי ממנו למת. וזה חידוש שהרי לאו זה נאמר על הוצאה ושימוש כפועל לדבר שאינו לצורך הגוף, משא"כ איסור איבוד מיירי אפי' אי אינו מוציאו כלל אלא שאינו מקיים בו דינו והניח אותו במקום האבוד, כדאיתא ברע"ב על המשנה דמאי פרק א' משנה ב' ע"ש. ולכאורה יש לדון ולומר שאיסור איבוד מעשר שני הוא משום דין משמרת, ואע"פ שדין זה נאמר על תרומה, מ"מ אפשר דהוא בנין אב לכל דבר שהוא קודש (ועיין ערוך לר' סוסה לה: שדן בזה). וכן איתא בסוכה (שם) שיש דין משמרת על מעשר שני דמשום הכי אסור ליטול אתרוג של מעשר שני למצות לולב, וברש"י שם בד"ה הרי מכשירה כ' וז"ל, מעשר עני בעי שימור דקודש איקרי דכתיב (ויקרא כ"ז) וכל מעשר הארץ [מזרע הארץ מפרי העץ לה' הוא קדש לה'], ומש"ה אסור להפסידה. וכ"כ בדרך אמונה הלכות מעשר שני (פרק ג' הלכה ט' סעיף ס"ב). אמנם בעיקר מה שנקט רבינו שיש דין משמרת על מעשר שני אין זה פשוט כל כך, דברש"י פסחים (לה. בסד"ה או דילמא) איתא דמותר לגרום טומאה למעשר שני, וכן איתא בפני יהושע (שם בכתוב"ה או דילמא) דליכא דין משמרת על מעשר שני בירושלים. אולם המנח"ח (מצוה ק"ס אות ו') מתמיה על הפנ"י מכח הגמ' בסוכה הנ"ל, וצ"ע. ועוד אפשר לומר דא"י פשוט שיש דין משמרת על איבוד לכד, דאפשר דלא נאמר דין משמרת אלא לענין שלא יטמא קודש בידים, אבל באיבוד בעלמא ליכא איסור זה. ועיין בתוס' בפסחים (יג. ד"ה שורפין), ובקובץ שיעורים (שם אות נ"ט) וז"ל, תוד"ה ושורפין וכו' אפי' אם נאמר וכו', מלשון זה משמע דמספקא להו אם איבוד תרומה נמי בכלל משמרת או דלא קאי קרא דמשמרת רק לענין לטמאותה, עכ"ל. ולפי הצד של התוס' שהאיסור של משמרת הוא רק לענין לטמא בידים צריך לומר דהאיסור לאבד מעשר שני נלמד מלאו דלא נתתי ממנו למת, או שהוא מחמת העשה של אכילת מעשר וכמו שנקט החכם הנ"ל.

27. דישנה מתחילה ועד סוף. ב"ק (עב.).
28. הוא ריש לקיש. זבחים (עא:).
29. חצי שיעור כאיסור דרבנן. יומא (עג:).
30. הרמב"ם הלכות מע"ש. וז"ל, מעשר שני ניתן לאכילה ושתייה שנאמר ואכלת לפני ה' אלהיך, וסיכה כשתייה, ואסור להוציאו בשאר צרכיו כגון ליקח בו כלים ובגדים ועבדים שנאמר לא נתתי ממנו למת כלומר לא הוצאתי אותו בדבר שאינו מקיים את הגוף, ואם הוציא ממנו בשאר דברים אפילו בדבר מצוה כגון שלקח ממנו ארון ותכריכין למת מצוה הרי זה אוכל כנגדו בתורת מעשר.

ג. קשה דבר"ש ריש מסכת דמאי³¹¹ הביא פלוגתא כמה שיעור המיעוט אם כגורגרות או בכביצה ולשניהם הוא יותר מכזית. ולהביא ראיה מאיסור של איבוד תרומה ג"כ קשה דאיסור איבוד תרומה הוא משום דצריך ליתן לה משמרת³² ונוגע לאיסור לא תעשה³³. ועוד נראה דיש חילוק³⁴ בין אכילת מצה לאכילת קדשים ותרומה, דבמצה רמי החוב אגברא לאכול דוקא שיעור אכילה דהיא כזית וצריך לאכול כזית באכילת פרס דוקא ומשאכל כזית יצא, משא"כ באכילת מעשר שני ותרומה לאו בשיעור תליא מילתא דיכול לאכול כזית יום שלם, וגם אפילו אכל כמה זיתים צריך לאכול הכל שלא ישאר מאומה, ומצוה עליו לבערם על ידי אכילה דוקא, מש"ה אף מיעוטו אסור לאבד דאין לו שיעור. תדע דהא מותר לאכלן בתערובות חולין³³ ולא אמרינן דנתבטל מצות אכילת קדשים כמו דאמרינן גבי מצה דאמי מרור דרבנן ומבטל למצה דאורייתא (פסחים קטו.), ונסתר ג"כ הראיה שהביא מקדשים.

ועתה אביא ראיות להיפך. א] מב"ק³⁴ ק"ה (ע"א) גזל ג' אגודות בפרוטה והחזיר אחד

מקור המעשה

31. דבר"ש ריש מסכת דמאי. פרק א' משנה ב' ד"ה מאבדין את מיעוטו בדרכים ע"ש. 32. דצריך ליתן לה משמרת. דין משמרת של תרומה נלמד מקרא דבמדבר (י"ח, ח') וז"ל, וידבר ה' אל אהרן ואני הנה נתתי לך את משמרת תרומתי לכל קדשי בני ישראל לך נתנים למשחה ולבניך לחק עולם, עכ"ל. ורש"י (שם) מפרש וז"ל, משמרת תרומתי שאתה צריך לשמרן בטהרה, עכ"ל. וכן איתא במסכת תרומות (פרק ח' משנה ח'), ובבבכות (לד.), ובבבב"ם (פרק י"ב מהלכות תרומה הלכה א'). 33. בתערובות חולין. כדאיתא בתוספתא מנחות (פרק א' אות י') ח"ל, האישים והשריים ניתנין לכהנים רשאין כהנים ליתן בשייר מנחות יין שמן ודבש ואסורין לחמץ, עכ"ל. ובגמ' בסוטה (טו.) מתבאר טעם לדבר וז"ל, ורשאין הכהנים ליתן לתוכו יין ושמן ודבש, מאי טעמא אמר קרא למשחה לגדולה כדרך שהמלכים אוכלין. 34. מב"ק. וז"ל, בעי רבא גזל שתי אגודות בפרוטה והחזיר לו אחת מהן מהו, מי אמרינן השתא ליכא גזילה או דלמא הא לא הדר גזילה דהואי גביה, הדר פשטה גזילה אין כאן השבה אין כאן, אי גזילה אין כאן השבה יש כאן, הכי קאמר אף על פי שגזילה אין כאן מצות השבה אין כאן.

ביאור המעשה

[א] מב"ק 123א567

י. דבר"ש ריש מסכת דמאי. וצ"ע דפלוגתא זו לכאורה מיירי כמע"ש של דמאי אבל כמעשר שני ודאי אפשר שהשיעור הוא אפילו פחות מזה. ועיין עוד ברמב"ם (ה"ל) שכתב אלא מוליכו כל שהוא או מוליך דמיו, ולכאורה משמע דאפילו שיעור כל שהוא אסור לאכז. ואולי יש לדחות שכונת הרמב"ם 'אלא מוליכו כל שהוא' מלשון "כמות שהוא". יח. ונוגע לאיסור לא תעשה. היינו שאין זה לא תעשה ממש אלא הוא רק נוגע ללא תעשה, שהרי אין זה לא תעשה ממש רק לאו הכא מכלל עשה, שיש איסור לאבד אותו, ומ"מ כיון שאין זה נדון של מצוה שבקום ועשה לא הוי ראיה לנדון אי איכא מצוה בפחות מכזית. יט. ועוד נראה דיש חילוק. עיין דורש לציון (דורש א' בהג"ה בסופו) שדן כזה אי איכא קיום של מצות אכילת קדשים אפילו בפחות משיעור אכילה. ועיין בבית הלוי (ח"א סי' ב' אות ז') שכתב כדברי רבינו שיש חילוק בגדר המצוה בין אכילת קדשים לאכילת מצה. וכן כתב החיד"א במחזיק ברכה הנ"ל כעין סברת רבינו. ועיין בתוס' ישנים על הגמ' ביומא ל"ט דמשמע שיש מצוה באכילת חצי שיעור בקדשים, ועיין עוד בחידושי הריטב"א (שם), וכבר דנו בדבריו האחרונים הנ"ל.

כ. בתערובות חולין. הוכחה זו לא הוכחה לא כדורש לציון ולא בבית הלוי הנ"ל.

מהם השבה אין כאן³⁵ אלמא דאין מצות עשה על חצי שיעור. ראייה ב' מאו"ח סימן תרל"ט³⁶ מבואר דאסור לאכול כזית חוץ לסוכה³⁷ בלילה הראשונה משום דיש בו מצות עשה באכילת סוכה ואי יש מצוה ג"כ בחצי שיעור א"כ יהיה ג"כ אסור לאכול חוץ לסוכה אפילו פחות מכזית.

ביאור המעשה

כא. השבה אין כאן. נראה שרבינו פירש דליכא קיום השבה אפילו כמה שהחזיר, אמנם לכאורה אפשר לדחות הראיה ולומר שלעולם יש קיום השבה כמה שהחזיר, אלא שעדיין לא קיים המצוה בשלימות וחייב להחזיר האגודה השניה, וכמו שלענין מצות אכילה מודים כולי עלמא דאפילו אי איכא קיום בחצי שיעור במצוה מ"מ אם הדבר בידו הרי חייב הוא לאכול שיעור שלם. אמנם לכאורה יש מקור נכבד לומר שאין כאן קיום השבה אפילו כמה שהשיב וכמו שכתב רבינו, שהרי מבואר בתוס' שם (ד"ה אמר רבא) דאי

מקור המעשה

35. מאו"ח סימן תרל"ט. טור (שם) וז"ל, אין קצבה לסעודות של סוכה אלא אם ירצה יאכל ואם לא ירצה לא יאכל שאין המצוה אלא כשיאכל שלא יאכל חוץ לסוכה, חוץ מלילי י"ט הראשון שהוא חובה לאכול בה ואף אם ידרו גשמים לא יעצרו הגשם, ומיהו משאכל בה כזית דגן יצא אע"ג דשיעור אכילה בלא סוכה הוא בכביצה, שאני ליל ראשון שהוא חובה טפי ואפילו לא בעי למיכל אלא כזית אסור לאוכלו חוצה לה הלכך יוצא בו נמי ידי חובת סוכה, עכ"ל הטור.

גזל שלש אגודות שוות שתי פרוטות והחזיר שנים מהן דלא מיחייב להחזיר השלישית, והקשה הדרישה (שם"ז אות ג') דמאי שנא מדינא דרבא דאי גזל שתי אגודות שוה פרוטה והחזיר אחת דחייב להחזיר משום דמצות השבה אין כאן, ותירץ דאם השיב שוה פרוטה וקיים מצות השבה א"כ ליכא חיוב להשיב פחות משוה פרוטה, אבל אם לא השיב אלא פחות משוה פרוטה א"כ לא קיים מצות השבה ועדיין חייב להשיב מה שנשאר אפילו אם הוא פחות משוה פרוטה, עכ"ל עיי"ש. ולפי זה יש לומר דאם נאמר כדברי החכם הנ"ל דאיכא קיום מצוה בחצי שיעור והכי נמי איכא קיום השבה אפילו בפחות משוה פרוטה א"כ אמאי ליכא קיום הפוטרת מהשבה על מה שנשאר אי הוא פחות משוה פרוטה, ועל כרחך מוכח משם דליכא קיום של השבה כלל בהשבה של חצי פרוטה, ושפיר הוכיח רבינו דאין מצוה בחצי שיעור במצות עשה. ואפשר שיש לדחות הראיה של רבינו דאע"פ שיש איזה קיום מצוה על פחות משוה פרוטה משום חצי שיעור, מ"מ ליכא חשיבות של השבה שיכול לפטור מלהשיב השאר. עוד אפשר דיש לדחות עיקר הראיה משם דלא שייך גדר חצי שיעור אלא בענין אכילה ששייך לומר שיש שם אכילה קלושה וגרועה דאף דלענין חיובים ליכא בה חיוב מ"מ הוי שם אכילה כל שהיא לגרום איזה איסור, [הגדרה זו שמעתי ממו"ר הגה"ר ר' אשר אריאלי שליט"א], והוא הדין לגבי מצוות יש לומר שבמצוה של אכילה יש איזה שם של אכילה גרועה שתהא כגדר קיום מצוה חלקית באכילה פחותה, אף שאינה אכילה גמורה שפוטרת אותו מקיום המצוה, אבל לגבי השבת גזילה לא שייך כזה שם חצי שיעור כיון דליכא כלל תורת השבה על פחות משוה פרוטה דלית ליה תורת ממון כלל, וממילא יש לומר שבה אם אינו מחזיר שיעור ממון לא עשה כזה כלום לכולי עלמא ואפילו לדברי החכם הנ"ל. ואף לדברי רבינו שחלק על החכם הנ"ל וס"ל דליכא קיום מצוה עד שגומר את המצוה מ"מ יש חילוק בין מצות אכילה למצות השבת ממון, שבמצות אכילה לאחר שגמר המצוה התברר שכל האכילה היתה מעשה מצוה אחד ארוך, משא"כ בהשבת ממון שעד שלא השיב פרוטה אין כאן מעשה השבה כלל. כב. כזית חוץ לסוכה. מדברי רבינו מבואר שנוקט שהטעם שאסור לאכול בלילה הראשון חוץ לסוכה אפילו כזית הוא משום דכיון שיש מצוה לאכול כזית בסוכה ממילא החיוב מחשיב האכילה דהכזית

מצות אכילת מרור בפחות מכזית

ומ"מ נראה לי דמי שאינו יכול לאכול כזית מרור מחמת שהוא חולה דמ"מ מחויב לאכול פחות מכזית³⁵, ולא אמרינן כיון דבעינן כזית פחות מכזית לאו מצוה הוא כלל. דהנה הרא"ש בפרק ערבי פסחים³⁶ (סימן כ"ה) כתב וז"ל, משום דמברך על אכילת מרור צריך שיאכל כזית, ולא כתב הטעם³⁷ דבעינן כזית משום דלא נפיק ידי מצות עשה של

ביאור התפילה

מקור המעשה

36. הרא"ש בפרק ערבי פסחים. סימן כ"ה וז"ל, תניא אכלו דמאי יצא אכלו בלא מתכוין יצא אכלו לחצאין יצא ובלבד שלא ישהא בו בין אכילה לחבירתה יותר מכדי אכילת פרס, משום דמברך על אכילת מרור צריך שיאכל כזית דאין אכילה בפחות מכזית, אבל בירקות הראשונות שמברך עליהן בורא פרי האדמה בעלמא ואין מוכירין עליהם אכילה אין צריך מהם כזית. 37. ולא כתב הטעם כו'. הוכחה זו נמי איתא בשאגת אריה (סימן ק) וז"ל, שאלה, בכריכה שאנו עושין זכר למקדש כהלל אם צריך ליקח כזית מרור עם המצה או אפילו בכל שהוא מרור נמי סגי ליה. תשובה, בפרק ערבי פסחים (קיד): תניא אכלן לחצאין יצא ובלבד שלא ישהא בין אכילה לחבירתה יותר מכדי אכילת פרס. וכתב הרא"ש משום דמברך על אכילת מרור צריך שיאכל כזית דאין אכילה פחותה מכזית, אבל בירקות הראשונים שמברך עליהם בורא פרי האדמה בעלמא ואינו מברך עליהם לשון אכילה אין צריך מהם כזית. ולפ"ז המרור שאוכל בכריכה דאינו מברך עליהם אפילו בורא פרי האדמה אין צריך כזית, דהא מדינא מרור בכל שהו סגי, אלא מפני שמזכיר לשון אכילה בברכה הוא דצריך כזית, א"כ בכריכה וודאי אין צריך כזית וכו', עכ"ל. וכך איתא בתרומת הדשן (פסקים וכתבים סי' רמ"ה) וז"ל, גם אכילת מרור אם אדם יכול לצאת

לאכילה חסוכה שיחויב לעשותה בסוכה, ושפיר הוכיח רבינו שאין מצוה בחצי שיעור שאם יש מצוה באכילת חצי שיעור לכד א"כ אכילת חצי זית נמי תחשב אכילה חסוכה כיון שיש מצוה בזה, ומדלא שמענו כשום מקום לאסור אכילת חצי שיעור מחוץ לסוכה שמע מינה שאין מצוה בחצי שיעור כלל. ואפשר לדחות שרק דבר שיש בו קיום מצוה שלם שנפטר האדם על ידו מחיובו הוא מחשיב את האכילה לאכילה חסוכה שיהיה חיוב לעשותה בסוכה, אבל באכילת חצי זית כיון שאינו נפטר מחיובו וחייב לאכול עוד אין זה נחשב דבר חשוב מספיק שיהא חיוב לעשותו בסוכה. ויש להביא ראיה לסברא זו דלכאורה הרי בכל דבר שהאדם עושה בסוכות בתוך הסוכה הוא מקיים בזה מצוה ומכל מקום לא אסרינן ליה לעשותו מחוץ לסוכה, ולא אסרינן רק דבר חשוב כמו אכילה או שינה שהוא דיור חשוב, וכמו כן אפשר לומר לגבי חצי שיעור שאע"פ שיש איזה קיום מצוה בזה, מ"מ אין זה חשוב כל כך שנחייבו לעשותו בתוך הסוכה. וכדעת רבינו נראה דמכל מקום כיון שחצי זית הוא קיום במקצת של החיוב של לילה ראשון זה עצמו מחשיב את זה לדבר שחייב לעשותו בתוך הסוכה. עוד יש לדחות ראית רבינו לפי מה שמבאר בב"ח שם שעצם הלימוד של הגזירה שוה ט"ו ט"ו הוא שאסור לאכול חוץ לסוכה כלילה הראשון, וממילא מזה יוצא הלימוד לחיוב אכילת לילה הראשונה

עיי"ש, ולפי זה יוצא שהדין שאסור לאכול חוץ לסוכה כזית הוא מה שגורם שתיקבע המצות אכילה בכזית ולא להיפך, וממילא לפי זה אין להביא ראיה שאין מצוה בחצי זית, שהרי האיסור לאכול דוקא כזית חוץ לסוכה אינו נובע מהמצות אכילה, אלא זהו מחמת שאין שם קביעות באכילה של פחות מכזית, ואין להביא ראיה לענין חצי זית במצוות. כג. מחויב לאכול פחות מכזית. עיין בהגדת ברכת

השיר מה שדו בדברי רבינו.

אכילת מרור בפחות מכזית, ע"כ צ"ל דס"ל מדאורייתא לא בעינן כזית דהא לא כתיב בקרא אכילה גבי מרור, ואף דכתיב על מצות ומרורים יאכלוהו³⁸, האי יאכלוהו אפסח קאי³⁹, דאם היה קאי על כולם 'יאכלם' הוי ליה למיכתב, ומדכתיב יאכלוהו משמע שיאכל הפסח על מצות ומרורים, לכן הוצרך הרא"ש לומר מטעם הברכה כיון דתקנו הברכה בלשון אכילה שמע מינה מדרבנן בעי כזית במרור, ולפי זה מי שאינו יכול לקיים תקנתא דרבנן ולאכול כזית צריך עכ"פ לאכול פחות מכזית לצאת ידי מצוה דאורייתא⁴⁰, דמדאורייתא בכל שהוא עביר מצוה.

ולולי דמסתפינא הייתי אומר שמברך ולא יזכיר בברכה לשון אכילה ויברך על מצות מרור, רק משום חומר ספק ברכה לבטלה וגם משום שינוי מטבע שטבעו חכמים אי אפשר לברך כך, אבל מ"מ חייב לאכול בלא ברכה אף פחות מכזית.

ואדוני אבי ז"ל כתב⁴¹ דלכריכה לא בעי כזית, וכן משמע מלשון הפוסקים שדקדקו בכל מקום לכתוב שיקח כזית וגבי כריכה לא הזכירו כזית לא במצה ולא במרור, וע"כ צ"ל משום דהכריכה כתבו כל הפוסקים שהוא רק לזכר בעלמא⁴² ולא תקנו ברכה משום זה, ועיקר הטעם דבעי כזית הוא משום הברכה כמ"ש הרא"ש, וכאן בכריכה שהוא רק לזכר בעלמא ולא תקנו ברכה, בכל שהוא סגי לעשות לזכר בעלמא.

מקור המעשה

ידי חובתו בקלח אחד עם העלין שלם כמו שהוא, אף על פי שאין בו כזית מטעם דבריה חשיבא ולא בעינן כזית, כההיא דירושלמי שהביא הרא"ש בפ' כיצד מברכין אפי' לא אכל אלא פרידה אחת של ענב או של רימון צריך לברך אחריו. ולע"ד הרי דברים ק"ו דאפי' ברכה דכתיב ביה אכילה בהדיא באורייתא, אפי' הכי חשבינן בריה פחות מכזית, כ"ש מרור דלא כתוב ביה אכילה כלל דיאכלוהו אפסח קאי, וכ"כ הרא"ש בערבי פסחים להדיא, טעמא דבעינן כזית במרור משום דמברכין על אכילת מרור ואין אכילה פחות מכזית, ולא יהא לשון ברכה כמאי דכתיבא באורייתא כו' עכ"ל.³⁸ על מצות ומרורים יאכלוהו. הנה לגבי פסח

ביאור המעשה

כה. לצאת ידי מצוה דאורייתא. ויש לעיין דהנה בפסחים (קכ.) מסיק הגמ' דמרור בזמן הזה מדרכנן, וצ"ע. ויש לומר דאפילו אי מרור בזמן הזה מדרכנן מכל מקום כיון דמדאורייתא המצוה היתה אפילו בפחות מכזית גם מדרכנן לא חייבו לאכול רק פחות מכזית, אלא שמכל מקום תיקנו שמחמת דין הברכה שמברכים על האכילה יתחייב לעשות אכילה של כזית. כה. ואדוני אבי ז"ל כתב. יעוין כשו"ת גור אריה יהודה (חלק או"ח סימן פ') שכתב תשובה לרבינו בענין זה, ועיין עוד מה שדן כזה בהגדה ברכת השיר למהרא"ל צונץ.

ראשון כתוב בקרא שמות (י"ב, ח') צלי אש ומצות על מרורים יאכלוהו, ורבינו נקט לקרא דבמדבר (ט', י"א) דקאי בפסח שני כמו שנקטה הברייתא בפסחים (קט"ו.) להך קרא וכדאמרינן נמי בנוסח ההגדה בכורך, כן עשה הלל וכו' לקיים מה שנאמר על מצות ומרורים יאכלוהו.³⁹ האי יאכלוהו אפסח קאי. ובזה כיוון רבינו לדברי התרומת הדשן הנ"ל.⁴⁰ רק לזכר בעלמא. כ"כ בב"ח (סי' תע"ה) והסכים עמו המגן אברהם (שם סע"ק ח'). וכן איתא בערוך (ערך זכר) וז"ל, וכיון דכבר ברכנו וזו אכילה לזכרון בעלמא לא מברכין עליה.

פסול כורך בשני כזיתים

עוד נראה לי שיזהר⁴¹ שלא יקח לכריכה שני כזיתים מצה, דמה שהוא יותר על כזית הוא רשות ואתי מה שהוא רשות ומבטל המרור שהוא חובה, דאפילו למאן דסבירא ליה מרור בזמן הזה דרבנן (פסחים קטו). אמרינן דאתי ומבטל למצה דאורייתא מכל שכן בדבר שהוא רשות לגמרי, רק כשלוקח פחות משני זיתים אפשר לומר סלק⁴² שאינו מינו ומינו מבטל ליה, ומבטל הכזית שהוא חיוב להפחות מכזית שהוא רשות, אבל בשני זיתים דליכא למימר הכי מבטל הרשות להחוב⁴³, כך נראה לי.

באיסור ריסוק הקריי"ן

נראה לי דאסור למלול הקריי"ן⁴⁴ והמולל קריי"ן ואוכלו אינו יוצא בו משום מרור, דהא בברכות (לח ע"ב) אמרינן מחלוקת אמוראים בשלקות אי מברך שהכל או בורא

מקור המעשה

41. עוד נראה לי שיזהר וכו'. דבור זה נמצא רק בדפוס ראשון, אבל במהדורה בתרא ובדפוס וורשה תרנ"ה שהם המהדורות שבהם הובאו שאר פיסקות אלו בענין חצי שיעור במרור אינו נמצא. 42. אפשר לומר סלק וכו'. הענין של 'סלק' איתא בחולין (ק; קה.) ובשו"ע יו"ד (סי' צ"ח ס"ק ב', וסי' קכ"ו סעיף ד').

ביאור המעשה

כו. אפשר לומר סלק. לכאורה כוונתו ששייך לומר סלק את שאינו מינו דהיינו המרור מכל התערובת, ונשארה רק המצה ואז החלק של החיוב שהוא הרוב מבטל את החלק של הפטור, ותו אין המצה של הפטור יכולה לבטל את המרור כיון שהיא כבר נתבטלה על ידי המצה של החיוב, אבל אם יש שני כזיתים של מצה, א"כ המצה של חיוב אינה יכולה לבטל את

המצה של הפטור כיון שהם שני חלקים שווים, ויכולה המצה של הפטור שלא נתבטלה לבטל המרור. כו. מבטל הרשות להחוב. לכאורה נראה דרכינו אזיל לשיטתו לעיל שאין שיעור לאכילת מרור ככורך, דאי נימא שמחויב לאכול כזית מרור דוקא א"כ לא יתבטל הכזית של החיוב דהמרור על ידי כזית מצה של הרשות כיון שהמרור הוא כזית כמו המצה, אבל אי ליכא חיוב לאכול כזית מהמרור א"כ ניחא שהמרור שהוא פחות מכזית מתבטל מהכזית מצה דרשות. ובעיקר הדברים יש לעיין דלפי דברי אכיו של רבינו הנ"ל דליכא שיעור כלל כ'כורך' לא במרור ולא במצה, א"כ כל מה שנוטל מהמצה יותר מכל שהוא הוי רשות, וממילא אם נוטל שני כל שהוא של מצה תו אין המצה של החיוב יכולה לבטל את המצה של רשות ומבטל את המרור שהוא חובה, ולפי זה טפי הוה ליה למימר שצריך ליזהר שלא יטול שני כל שהוא של מצה וכל שהוא אחד של מרור, וצ"ע. ואולי לא נקט רבינו כשיטת אכיו אלא כלפי דין המרור שכורך, שכזה סובר דליכא כלל ענין של כזית רק משום הכרכה וככורך דליכא כרכה לא בעינן כזית, אבל לענין המצה לא סבירא ליה כאכיו, דכיון דבעיקר דין המצה יש ענין של כזית מצד המצות אכילה מלכד הלשון אכילה שככרכה א"כ גם כ'כורך' יש שיעור כזית. כח. נראה לי דאסור למלול הקריי"ן. רבינו כתב שאינו יוצא חובת אכילת מרור אם נמלל הקריי"ן, ודנו הרכה מגדולי האחרונים בדבריו, הלא המה, שו"ת בית אפרים (חלק א"ח סימן מ"ג), שואל ומשיב (מהדורא שתיחא שאלה י'), ישועות יעקב על השו"ע או"ח (סימן חצ"ג סעיף ה' ס"ק ב'), רבי דוד טעביל בעל מחבר ספר נחלת דוד בספרו דברי דוד (ברכות לט: ד"ה שם אר"ז), והגהות חת"ס (סי' חצ"ג סעיף ה') וז"ל. והארכתי כזה שלא כדברי הגאון בהגדה מעשה נסים בתחילה כו' עכ"ל. אשל אברהם

פרי האדמה, ואמרינן התם דבמחלוקת שנויה אי יוצא במצה שלוקה, ודחי דשאני מצה דבעינן טעם מצה. וכן פריך התם ממרור כבוש ושלוק ודחי גם כן שאני התם דבעי טעם מרור, אלמא דכל דחשיב שינוי לענין ברכה שמברכין שהכל בודאי אינו יוצא משום מרור, רק דהש"ס אמר שאפילו במקום דלא חשיב שינוי לענין ברכה מכל מקום לא נפיק ידי מרור דבמרור בעינן טעם מרור שלא ישתנה הטעם מרור מברייתו כלל, ובדף ל"ט (ע"א) אמרינן הכי גרגלידי דלפתא פרמינהו פרימא רבא בורא פרי האדמה פרימא זוטא שהכל, וכתב הרשב"א⁴³ הטעם דסובר דאיפגים טעמא קצת. ולדבריו דחשיב שינוי טעם לענין ברכה שמברך שהכל ודאי דלא יצא ידי מרור. ואפילו למאן דפליג שם היינו מטעם דאמר התם דהא דפרמינהו כי היכי דנימתיק טפי והיינו מטעם שכתב הרשב"א שם משום דנשתנה לעילוי וזהו הסברא שייך לענין ברכה דשינוי לעילוי לא מפסיד הברכה אבל לענין מרור כל שנשתנה ממרירתו אם נשתנה לעילוי שאינו מר כל כך כמו בראשונה מכ"ש דלא יצא ואין לומר דוקא גרגלידי דלפתא אישתני טעמו מה שאין כן

הפרי"ש פ"א

ביאור המעשה

מקור המעשה

מבוטשטש (סימן תע"ג סעיף ח'), ונשמט אדם (הלכות פסח כלל ק"ל אות ל"ד), והגאון ר' שלמה קלוגר זצ"ל בהגדת מעשה ידי יוצר. המשנה ברורה (סימן תע"ג סעיף ל"ו), והשער הציון (שם אות מ"ו), ועיין עוד במילואי המעשה. ובשו"ת תשובה מאהבה (סימן רס"ב) כתב ז"ל, והנה פה פראג שאינו מצוי בחג האביב לא לאטוג"א סאלא"ט ולא אינדיב"י והיו אוכלים קריי"ן כאשר הוא, ומעת אשר זרח עלינו שמשו של אותו צדיק רבינו הגדול מהר"י סג"ל לנדא נ"ע הנהיג את בני עירו לאכול קריי"ן השחוק, וכן נוהגים עד היום כל מופלגי תורה חכמים וסופרים, וחדשים מקרוב כבדני הרב הגאון הגדול המפורסם מוהר"י נ"י אב"ד ור"מ בק"ק ליסא ספריו היקרים ספר חוות דעת על יו"ד וספר מעשה נסים על הגדה של פסח וראיתי בס' מעשה נסים שם ז"ל, נ"ל דאסור למלול קריי"ן וכו', ואף כי דברי פי חכם חן עם כל זה אמרתי לאשר ולקיים דבריו של גדול העולם מ"ו הגאון נ"ע [הנודע ביהודא] וכו'. ועיין עוד מש"כ כזה הגאון רבי אריה לייב צונץ זצ"ל בהגדת ברכת השיר (ד"ה וראיתי להרב בעל מעשה נסים). ועיין ברש"ש (סוכה לב: תוס' בד"ה האמת והשלום אהבו), שהוכיח מדברי התוס' שם דלא כפסק רבינו. ועיין בנשמט אדם שם שדחה ראייתו. אך יעוין בהגדת זכרון נפלאות מחתן רבינו הגאון רבי אלעזר הכהן שאחר שהביא שהמנהג נתפשט שמוללין, וכן העידו על הצל"ח ועל הגר"א, כתב ז"ל, ולא מצאתי טעם מספיק מה שמשיבין על דבריו, עיי"ש שהאריך לקיים דברי רבינו. ועיין עוד בספר דרך פיקודיך (מצות עשה י"ד אות ח', מרבי צבי אלימלך שפירא זצ"ל אב"ד דק"ק רינוב בעמ"ח ספר בני יששכר) שכתב ז"ל, מרור נוהגין כזה מהמון עם למלול החרין לבטל חריפותו, ואחד מגאוני הזמן הרכ בעל חות דעת כפתיחה לפירוש מעשה נסים להגש"פ אמר שאין יוצאין כזה, וכפי דעתי ראיותיו נכונים על כן אין להקל, וכפרט דאיכא למיחש לחשש ברכה לבטלה. וע"ע מש"כ במילואי המעשה.

43. וכתב הרשב"א כו'. שם (לח: ד"ה אמר ר"נ בר יצחק באה"ד) וז"ל, והיינו נמי דמשמע לכאורה לקמן גבי פרמי זוטרי דליפתא דאי לאו רב יהודה דאמר דהאי דפרמינהו טפי כי היכי דנימתיק טעמיהו הוה ס"ד למימר דלא מברכין בהו בורא פרי האדמה אלא שהכל, משום דקא ס"ד דמיפגם פגמינהו, דאלמא כל מדיי דמיפגים בשלקיה מגרע גרעיה בברכתיה.

בשאר דברים דמנין לנו זה, ואדרבה עינינו רואות דהמלילה מבטל טעם המרירות דהא בשביל כך מוללין אותו. ועוד דבשלוק וכבוש במרור דאינו יוצא כתב הרשב"א הטעם¹²³⁴⁵⁶⁷ משום דאיפגים טעם מרירותו ועינינו רואות שע"י המלילה מיפגום יותר ויותר הטעם מרירות ממה שנפגם ע"י כבישה במים מעת לעת. ועיקר שינוי טעם דקפיד בש"ס היינו שנשתנה טעמו מכמות שהיה מעיקרא אף דעדיין יש בו טעם מר תדע דהא הקריי"ן הכבוש מר יותר משאר מרורין הנזכרים במשנה כגון שלאטי"ן, אלא העיקר כל שנשתנה טעם מרירותו אינו יוצא. לכן מי שנגע יראת ה' בלבו לא יעשה זה דכיון דקפיד בש"ס על שאינו טעם מרור מי יכניס ראשו להקל בדבר מצוה.

מקור המעשה

44. כתב הרשב"א הטעם כו'. (שם) ד"ה לא היא, וז"ל, ע"כ לא קא"ר יוסי אלא גבי מצה דבעינן טעם מצה וליכא, וטעמיה דר"מ לאו משום דלא בעי איהו טעם מצה דהא מודה רבי מאיר בירקות (פסחים לט:) שאינו יוצא בהן לא בכבושין ולא בשלוקין ולא במבושלין, וטעמא משום דבעינן טעם מרור וליכא, ולכריכת מרור נמי חיישינן (שם קטו.) דילמא אתי מרור דרבנן ומבטל טעם מצה דאורייתא, אלא דר' יוסי סבר מצה כי מבשל לה בטיל לה טעמא ור"מ סבר דלא בטיל טעמא, אבל במרור ושאר ירקות כולהו מודו דבטיל להו טעמייהו בבישול.